

ՊԵՏԱՐԿԱՆ ԲԱՆԵՆՍԻՐԵԿԱՆՆԵՐ

ՊԱՊ ԱՐԺԱԿՈՒՆԻ

Օտարականներու համար օթեաններ և հիւրանոցներ բարձրացան զանազան վայրերու մէջ:

Մշակութային ճակատի վրայ կաթողիկոսի գործունէութեան կ'անդրադառնանք հետագային:

Վանքերու և մենաստաններու հաստատումը և կազմակերպութիւնը ներսէսի ծրագրին ամենազգլխաւոր ձեռնարկն էր: Կրնանք ըսել ներսէսն է անոնց հիմնադիրը Հայաստանի մէջ:

Զորրորդ դարու առաջին կէտին, քրիստոնէական աշխարհի մէջ, մանաւանդ Մերձաւոր Արեւելք, ամենամեծ նորութիւնն էր վանքերու կամ եղբայրանոցներու երևան գալը:

Առկէ առաջ, քրիստոնէական վարդապետութեան ջերմ հաւատաւորներ, որոնք ճգնաւորական կամ միանձնական կեանք վարելով Աստուծոյ աւելի մօտեցած ըլլալ կը կարծէին, կը բաժնուէին իրենց ընտանիքէն, կը ձգէին զիւզ ու քաղաք, և կը վազէին անապատները, առանձնութեան մէջ խոկաւու, աղօթելու, ճգնելու:

Այս շարժման առաջին վայրը պիտի ըլլար Եգիպտոսը: Տաք ու չոր կլիման, նեղոսի եզերքներուն գտնուող բազմաթիւ այրեր և քարանձաւներ, ինչպէս նաև առատ բուսականութիւն, հազարաւորներ պիտի հրապուէր ճգնաւորական կեանքին: Եւրօթումը հետզհետէ պիտի ծաւալէր Սիրիա, Սիւրիան, Փոքր Ասիա և այն երկիրներ ուր քրիստոնեայ բազմութիւններ կը զբոսնէին:

Անապատները լեցուն էին այս առանձնականացներով, որոնցմէ ոմանք իրենց ճրգնողական մարզանքներուն համար նորանոր մեթոդներ կ'որդեգրէին, և տարրական հանգիստէ իրենց անձները զրկելու յամառ ճիգը կը նկատէին ապահովագոյն միջոցը իրենց հոգիներու փրկութեան:

Այս անապատականները, այս ճգնաւորները, առանձին առանձին ապրելով,

թէև կը հաւատային իրենց երկրորդածական ոգորումները գոհացուցած ըլլալ, սակայն այսպիսի ապրելակերպի մը տեական արդիւնաւէտ օգուտը իրենց անձին համար երազային էր, ընկերութեան համար՝ չգոյ, իսկ հրեշտակներու համար՝ թէական:

Հետզհետէ այս մենակեացներու հաւաքաբար ապրելու և աշխատելու գաղափարը կը զարգանար, որուն իրական ճարտարապետը կրնանք համարել Բարսեղ Կեսարացին, որ ներսէսի համար ներշնչումի աղբիւր մը եղաւ: Եղբայրանոցներ, վանքեր և մենաստաններ հաստատուեցան, ուր մտնողներ պիտի նուիրուէին խմբական աշխատանքի: Բարսեղ այս հաստատութեանց համար կանոնադրութիւն մշակեց, որ հետագային հիմնական ծրագիրը պիտի կազմէր նման հաստատութիւններուն: Սակաւականաց կեանք, կազմակերպուած նուիրեալ աշխատանք, աղօթք, և անպայման հնազանդութիւն մեծ աւորին կը կազմէին առանցքը եղբայրանոցներու և վանքերու գոյութեան:

Ներսէս ամենէն աւելի ուժ տուաւ վանքերու հաստատման և բազմաշաւուն Հայաստանի մէջ: Ներսէսի ատեն անապատականներ շատ կային հայ աշխարհի մէջ: Անոնցմէ ոմանք, մանաւանդ Հայաստանի հարաւային գաւառներուն, քրիստոնէական հաւատքի տարածման տքնաջան առաքելները եղան: Անոնցմէ նշանաւոր հանդիսացան երկու օտարականներ, Եպիփան յոյնը և Եղիստա ասորին⁽¹⁷⁾: Իսկ հայ Գրիգոր, Տարօնէն, քոր հայոց աշխարհի բոլոր մարդիկ առհասարակ վարդապետ կը կոչէին⁽¹⁸⁾ ընդհանուր վերականցու եղած էր:

Ներսէսի կազմակերպական տաղանդը կարելի դարձուց կրօնական այս հաստատութիւններու յարատեւման և բարգաւաճումին: Գիտցաւ ընտրել յարմարագոյն անձները վարիչի և տեսուչի պաշտօններուն:

Փաւստոսի և Խորենացիի գիրքերուն մէջ հոս հոն ցրուած անուններ կը վկայեն թէ մեծ կաթողիկոսի ըրածը հապճեպ և ժամանակաւոր տնօրինութիւններ չէին: Ինքն իսկ կը շրջէր գաւառները շարունակ⁽¹⁹⁾,

(17) Փաւստոս, Ե., 25, 26, 27.

(18) Փաւստոս, 2., 16.

(19) Մեսրոպ Երէց, 41.

իր վերին հոկոդութեան յարստե ազդեցութեամբ զորմեկաշէնքու եռանդը վառ պահելու: Գիւտ, Մուշէ, Եպիփան, Շաղիտա, Եփրեմ, Փաւստոս, Զորթ, Խաղ, Տրդատ, կարծես հսկայական խաչակիր բանակի մը փորձուած և ձեռներէջ զօրավարները ըլլալին, որոնք իրենց վերին հրամանատարին տրտանեան ծրագիրները զազաւարէն գործի կը փոխեն:

Կաթողիկոսարանի մէջ կազմած էր տաններկու եպիսկոպոսներէ բաղկացած Գերագոյն Թորհուրդ մը, արդիական առումով, ըսենք՝ նախարարական դահլիճ, որուն անդամներէն իւրաքանչիւրը այս կամ այն հաստատութեան պատասխանատու վարիչն էր: Այսպէս, վերոյիշեալ տնտեսներէն երկուքը, Փաւստոս և Զորթ եպիսկոպոսները, Գերագոյն Թորհուրդի անդամներ էին, և միաժամանակ այս երկուքին յանձնուած էր Հայաստանի աղքատանոցներու տեսչութիւնը⁽²⁰⁾:

Աշտիշատի Ժողովը բնականաբար զբաղուած էր հեթանոսական կարգ մը յոռի բարքերու դէմ պայքարի հարցով: Ընդունուած կանոններէն երկուքը միայն յիշուած է զոյգ պատմիչներէն: Կ'երեւի անոնք տմենէն աւելի տարածուածներն էին:

Կանոնով կ'արգիլուէր մեռելներու յուղարկուորութեան ատեն ցուցադրուած սուգի բարբարոս արտայայտութիւնները, որոնց ակնարկեցինք վերեւ: Յետոյ, կ'արգիլուէր մերձաւորներու ամուսնութիւնը: Մանաւանդ ունեւոր դասակարգի մէջ, որոնք հարստութիւնը պահպանելու մտաւանջութենէն մտրակուած, կը սարսափէին ամուսնական կապէ մը, ուր վերջի վերջոյ օտար աղջիկ մը կամ տղայ մը բաժին պիտի առնէր ընտանիքի հարստութենէն և կոտորակէր ոսկիի գէղը⁽²¹⁾:

Մեծամեծ ծրագիրներ, ինչպէս Ներսէսինը, սակայն, յոյսով, հաւատքով և խանդավառութեամբ հաղիւ թէ կանգուն կրնային մնալ, եթէ նւթական միջոցներ չգըտնուէին՝ ապահովելու անոնց գոյութիւնը: Եկեղեցիի հողային հարստութիւնը պատկանելի համեմատութիւններ ստացած

էր: Դեռ Լուսաւորչի օրերէն խոյ ոչ միայն հեթանոս մեհակներու կալուածները ժառանգած էր, այլ Տրդատի արքայական ստատաձեւութիւնը իւրաքանչիւր ազարակ տեղի եկեղեցիին կամ քահանային տուած էր չորս չորս հող, իսկ աւաններուն՝ եօթ հող⁽²²⁾: Չենք գիտեր թէ այս հողերուն տարածութիւնը ի՞նչ էր, յամենայն զէջս այնքան մը մեծ, որ բաւարարութիւն տար Եկեղեցւոյ պաշտօնեաներու ապրուստին:

Տրդատէն վերջն ալ հողային պարգէներ տրուած ըլլալու էին Եկեղեցիին կամ եպիսկոպոսական վիճակներուն: Զօր օրինակ, Տրդատի յաջօրդ Թորոյ թ. թագաւորի օրով երկու նախարարութիւններ, Մանաւանդ և Ռդունի, սրակոտոր եղան, և անոնց կալուածները տրուեցան Աղբաւնոս եպիսկոպոսին և Բասեն զաւառի եպիսկոպոսին՝ յօգուտ Եկեղեցւոյ⁽²³⁾:

Ներսէս իր նորահաստատ վանքերուն համար եկամուտի նոր աղբիւր մ'ալ գտաւ, տնօրինելով որ վանքի սուրբ հողին մէջ թաղուելու բացառիկ պատուին արժանի կրնան ըլլալ թագաւորներ, իշխաններ և զօրավարներ, անշուշտ ի փոխարէն վանքին տալով հողային կամ դրամական նուէրներ⁽²⁴⁾: Ապա՝ մեծած իշխանի ժառանգորդներն ալ ապագային կը շարունակէին նպաստել վանքի բարօրութեան, ուր իրենց հօր աճիւնները կը հանգչէին:

Հայ աւագանիի մէջ մշտակայ վէճերու զլխաւոր աղբիւրներէն մին, մեծութեան աստիճանի կարգը, Ներսէս Կաթողիկոս, զոնէ ատենուայ մը համար կը վերջացնէր՝ հաստատելով նոր կարգ մը⁽²⁵⁾: Ըսինք աւանուայ մը համար: Բանի որ նախարարական գահերու աստիճանը արդէն անցեալի մէջ որոշուած էր նախօրդ թագաւորներէ, բայց այդ կարգը միշտ կ'աւրուէր, թէ լաւ և թէ վատ պատճառներով: Ազգամիջեան վէճեր, նախանձ, մահ, ամուսնութիւն, արքայական գնահատանք կամ իրաւազբկում, ասոնց իւրաքանչիւրը բարդութիւններու ծնունդ կուտար, յաճախ աննախատեսելի, և ահա երէկուան կարգը այսօր

(20) Փաւստոս, 2, 5:

(21) Խորենացի, Գ., 20, Փաւստոս, Գ., 4, Մեսրոպ Երէց, 42:

(22) Ազատեան, Գլ. ձՅԹ. 837, էջ 423:

(23) Փաւստոս, Գ., 4:

(24) Մեսրոպ Երէց, 39:

(25) Մեսրոպ Երէց, 32:

խնդրական կ'ըլլար, և կուրի դուռ կը բանար:

Այս միևնույն կնճառ տազնապը յաջորդ դարուն դարձեալ պիտի վրդովէր հայ կեանքը այն աստիճան, որ Ներսէսի դաւազը, Սահակ Պարթև, Պարսիկ թագաւորի հետ միասնաբար կը վերահաստատէր իշխանական գահակարգը:

Այսպէս, Ներսէս Կաթողիկոս հայ նոր մարդը կերտելու տիտանական և բազմակնճիռ աշխատանքով կ'ոգևորուէր և իր գործակիցներն ալ միևնույն եռանդով կը վառէր:

Երկու պատմիչներն ալ երջանիկ են երբ կ'արձանագրեն Ներսէսի գործերը, և իրենց գոհունակութիւնը խտացեալ տողով մը կ'արտայայտեն: Ջերմեռանդ Փաւստոսի համար, կատարուած գործերը ուրիշ բան չէին բայց «Հայոց աշխարհի բոլոր ժողովուրդը դարձեալ վանականներու ընդհանուր մէկ միաբանութիւն, բացի սմուսնութիւնը»⁽²⁶⁾: Սա բարձր գովեստ էր, որ երկուշաբթի քրիստոնեայ գրող մը, ինչպիսին Փաւստոս, կրնար արձանագրել:

Իսկ յունասէր Սորենացիի համար՝ յունասէր Ներսէսը արդէն հրաշքի մօտ բան մը կատարած էր. «Այնուհետեւ մեր աշխարհի մարդիկ երեցան արդէն ոչ բարբարոսներու պէս աշխուղակուած, այլ քաղաքացիներու նման համեստացած»⁽²⁷⁾:

Փ Լ Ո Ւ Ն Փ.

ԱՐՇԱԿՈՒՆԻ ԳԱՂԻ

ԶՕՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

1. ՆՈՐ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Արտաքին քաղաքականութիւն!

Հայ թագաւորներու կոտտացող մղձաւանջը, որուն թանձր ստուերին մէջ հայ արքունիքը, հայ պետական գործիչը, խաթալիկով ճամբայ մը ընտրելու է, յուսալով որ սխալ ընտրութեամբ աղէտ մը չբերէ իր երկրին:

Կրնաս բռն թէ ամէն պետութեան համար առաւել կամ նուազ չափով կնճառ տաք է արտաքին քաղաքականութիւն մշակել: Բայց Հայաստանի պարագային, մըշտագոյն ճգնաժամի մը սպառնալի բնոյթը ունէր այդ:

Ունենալ, որպէս զրացի, երկու հզօր տէրութիւններ, իրարու անհաշտ թշնամի: Բու երկիրը սեղմուած երկուքին միջև, և անոնցմէ իւրաքանչիւրը քեզմէ շատ աւելի զօրաւոր: Սակայն դուռ ալ այնքան մը ուժեղ, որ մէկուէն կամ միւսին միանալի՝ պայքարի նմարը որոշապէս հակեցնէ ընտրած կողմի: Բու հողերը շատ անգամ երկու թշնամի բանակներու ռազմադաշտ: Չես կրնար ըսել անոնց թէ, դուք գացէք կուռեցէք, ես կը պահեմ բացարձակ չէզոքութիւն, երբ ձեր պատերազմը լմնցնէք, ես ալ այդ աստիճան կ'որոշեմ իմ բռնելիք զիրքը ձեր երկուքին հանդէպ:

Ո՛չ ալ, երբ երկուստեք ճշունտը սաստկացնեն, կրնաս երրորդ հզօր պետութեան մը գիմել, որովհետեւ երրորդ պետութիւն գոյութիւն չունի: Այս պարագային քու աշխարհի մի միայն երկու մեծագոր կայսրութիւն կը ճանչնայ, Պարսկաստանը և Հռոմը:

Իսկ Չորրորդ դարուն, երկու կայսրութիւններու յամառ և արիւնտ մրցակցութիւնը հասաւ իր գագաթնակէտին, այն աստիճան որ երկու միապետներ, իրարու հետ վարած բանակցութիւններու և յղած թղթակցութիւններու մէջ, բացէն ի բաց մէկը միւսէն քու երկիրը կը պահանջէ: Շատ ալ հոգ չընելով թէ դուռ ի՞նչ ըսելիք ունիս:

Արշակ և Պապ թագաւորներու օրով, այս սարսափելի պայքարը իր ամենէն փութորկոտ օրերը կ'ապրին: Այլեւս երկիրը դարձեր է կուռախնձօր, թագաւոր, կաթողիկոս, նախարար բռնուած են ահաւոր ցանցի մը մանուածապատ չուաններու հնդձուցիչ հանգոյցներուն մէջ: Արեան գետեր գետերուդ ջրերը պիտի ներկէին: Արդիւնք, Պապի մահէն վերջ, հազիւ տաս տարի անցած, երկու կողմերն ալ, յոգնած և չուարած, արիւնլուայ կուռախնձօրը պիտի բաժնէ և բաժնեն իրենց մէջ: Ողբերգական կտրին և բաժնեն իրենց մէջ: Ողբերգական Լեհաստան մը Չորրորդ դարու մէջ, սատարներութեամբ որ Լեհաստանը յօշոտող-

(26) Փաւստոս, Գ. 4:

(27) Խորենացի, Գ. 20:

ները երեք հատ են, Աւստրիա, Ռուսիա, Բրուսիա:

Արշակ թագաւոր, ուշ կամ կանուխ, պէտք է ճշգէտ իր զիրքը երկու ռազմական կորպորաներու հանդէպ: Տասներկու տարի է ի վեր (338-350) իր վարած քաղաքականութիւնը պարսկական հակում ունէր: Պարսկաներու ստիպումը հարկադրած էր իրեն և արքունիքի մեծամասնութեան, մինչև այդ կիրարկուած Բիւզանդական քաղաքականութենէն հրաժարիլ, և Շապուհ թագաւորը, որ Արշակին Հայաստանի գահուն տրանսլուծն օժանդակած էր, ողորդ գործելակերպ մը որդիգրել: Մանաւանդ որ պատանի Արշակը Հայաստան զրկելէն վերջ, Շապուհ անմիջապէս սկսած էր պատերազմական գործողութիւններու Բիւզանդիոնի դէմ:

Արշակ շատ ալ երջանիկ չէր այս բռնադատեալ կացութենէն: Ինք և իր խորհրդականները իրենց աչքի առաջ ունէին վերջին վաթսուց տարիներու ընթացքին հայ թագաւորներու օրինակը:

Արշակի հայրը, կուրացած Տիրան, նախկին թագաւորը, առանձնացած կ'ապրէր Կուաշ աւանը, Արագածի ստորոտին⁽¹⁾:

Տիրան գահ բարձրացած էր Կոստանդին Կայսեր օգնութեամբ: Տիրանի հայրը, Սոսրով Կոտակ, թագաւոր եղաւ Կոստանդինի զրկած բանակի ազգու միջամտութեամբ: Սոսրովի հայրը Տրդատ, Հայաստանի թագին տիրացաւ Դիոկղեսիանոս Կայսեր յաղթական լէգէոններու սուրերուն կոթնած: Յետոյ ալ Տրդատ և Կոստանդին Կայսր զաչինք կնքեցին: Պատմութեան մէջ առաջին զաչինքը երկու Բիւզանցի վեհապետներու:

Ինչպէս կը տեսնենք, Արշակ առաջինն էր որ Պարսկ թագաւորի օգնութեամբ կը ստանար թաղը:

Տրդատէն ի վեր, Հայաստանի պետական կեանքին մէջ Բիւզանդական Կուսակցութիւնը հետզհետէ զօրացած էր, և բաղդատմամբ հայ Պարսկական Կուսակցութեան կը ներկայացնէր պատկառելի մեծամասնութիւն:

Բիւզանդական խումբի գերակշռութեան մեծագոյն ազդակ մ'ալ էր հայ Կա-

թողիկոսութիւնը: Կարելի չէր ակնկալել որ Լուսաւորչեան ընտանիքի անդամները, իրենց այնքան շեշտուած յունասիրութեամբ, Բիւզանդական Կուսակցութեան տեսակէտով ներէն տարբեր նկատումներ ունենային հայ պետական գործունէութեան վերաբերմամբ: Ներսէս Կաթողիկոսի պարագային բոլորովն անկարելի: Միթէ հնարաւոր էր քրիստոնեայ հայրապետին համար Նոյնիոյ սոսն կողմնակցութիւն ցոյց տալ կրակապշտ Շապուհին, որ մոլեռանդ Մազդէզական էր, կը հալածէր քրիստոնեաները, և Պարսկաստանի քրիստոնէից պետը, Սիմէոն Եփեսոս, իր քահանաներով միասին մահուան դատապարտած էր, ու ապա ալ հրամայած ընդհանուր Զարդ քրիստոնեաներու⁽²⁾:

Պարսկական Կուսակցութիւնը, թէև փոքրամասնութիւն, սակայն անհանդարտ և գործօն ուժ մ'էր, և առիթը չէր փախցնէր, որնէ պատրուակ ներկայանալուն, պայքարի մտնելու իր հակառակորդներուն դէմ: Եւ որովհետև երկու կողմերն ալ միևնոյն ազգի զուակներն էին, իրենց կոխը կ'ըլլար կատաղի և անգութ:

Արշակի առաջին տարիներուն, Պարսկական Կուսակցութեան նախարարները զբոսնութեան պատճառ մը չունէին: Շապուհ արդէն պատերազմի բռնուած էր Բիւզանդիոնի հետ: Արշակ թագաւորն ալ, ըլլալ հարկադրաբար, ըլլալ կամովին, հայ բանակէն օգնական ուժեր տրամադրած էր Շապուհին⁽³⁾:

Յետոյ, Հայաստանի արեւելեան ջոքերուն հրամանատարութիւնը Վահան Ամատունիէն առնուելով, Պարսկական Կուսակցութեան անդամ Վաղինակ Սիւնիին յանձնուեց էր, անշուշտ Շապուհի պահանջով:

Նոյնիոյ Մամիկոնեան ընտանիքը կը ներկայացնէր տարօրինակ երևոյթ: Ահա երեք եղբայրներ. Վարդան, տոհմին նահապետը, Վասակ Սպարապետ, և Վահան:

Շարունակէ (9)

ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ

(1) Խորենացի, Գ. 22:

(2) Փաւստոս, Գ. 17:

(3) Փաւստոս, Գ. 20: